

Dom og dele

AF POUL MEYER

De folkelige og retlige forestillinger om tvistemål og rettergang har gennemløbet en lang men langsom udvikling fra den ældre middelalders selvtægt og slægtsfejde til den moderne doms klart definerede begreb og den abstrakt formulerede procesret. I første halvdel af 1600-årene var denne udvikling tilsyneladende langt fremskredet for så vidt angår de overordnede domstole, hvis afgørelser i mange – men ikke alle – tilfælde kan opfattes som domme i nogenlunde den forstand, vi kender dem i dag.

For så vidt angår underretterne var forholdet et andet. De retlige forestillinger har især i et folkeligt milieu vist sig at være præget af en betydelig konservatisme. I visse tilfælde finder vi nyere betegnelser anvendt om retlige fænomener, der i høj grad har bevaret deres oprindelige indhold, og i andre tilfælde er ældgamle former og betegnelser bevaret, uden at de dækker over et indhold, der svarer til det, de tidligere havde.

Retshistorikeren må derfor besinde sig på, at hans videnskab er en del af idéhistorien, og det er derfor beklageligt, at mange retshistoriske problemer stadig kun findes behandlet i værker fra det forrige århundrede, hvis forfattere i stor udstrækning anvendte deres egen tids juridiske begreber ved beskrivelsen af historiske fænomener. Dette gælder også *V. A. Secher*, hvis undersøgelse i 1885 om vitterligheden i den ældre danske proces stadig er den eneste foreliggende undersøgelse af rettergangen ved underretterne. Sechers opfattelse af vitterlighedsprocessen blev overtaget af *Henning Matzen*,¹ der i 1894 skrev den seneste fremstilling af dansk proces i 1600-årene, og hans opfattelse er stadig ikke anfægtet, men er lagt til grund for *Stig Juuls*² forklaring af den tids *fordeling*: »En i ældre ret meget anvendt fremgangsmåde i retssager, hvor sagsøgerens krav havde en særlig klar karakter, f. eks. ved at være støttet til et gælds-brev (vitterlig sag) . . . Virkningerne af f. var i første linie, at den fordelte var afskåret fra for fremtiden at optræde som sagsøger og fra at kunne aflægge partsed med mededsmænd. Hertil kom i 1500-årene, at f. kunne være grundlaget for eksekution af kravet ved fogden.«

Forinden vi tager kilderne til Sechers opfattelse af rettergangen på Christian IV's tid op til fornyet overvejelse, er det nødvendigt ganske kort at skitsere det historiske grundlag, som denne rettergangsform havde i dansk middelalderret. Det må da først bemærkes, at dansk ret ikke som norsk

M. h. t. anvendte forkortelser henvises til s. 56.

¹ Forelæsninger over den danske Retshistorie. Offentlig Ret II. Proces s. 150 ff.

² Johan Hvidtfeldt (red.): Håndbog for danske lokalhistorikere, 1952—56 s. 229.

kender betegnelsen *vitterlig sag* (vn. *vita fé*, egtl. vitterligt gods) for en særlig gruppe af sager, der kan underkastes en særlig summarisk procesmåde, og det er heller ikke rigtigt, at *vitterlig* gæld – som hævdet af Secher – i 1500- og 1600-årene herhjemme anvendtes i retssproget som en teknisk term for, at betingelserne for en særlig fordelingsproces var til stede. Der findes så mange eksempler på, at betegnelsen anvendes i den ganske almindelige betydning af gæld, om hvis eksistens der ikke er nogen tvivl, og omvendt findes der så mange fordelingssager, hvor vitterligheden slet ikke er nævnt, at kilderne ikke begrundet en sådan teknisk anvendelse af betegnelsen.

Var vitterlighedsbegrebet ikke kendt i middelalderen, så er det dog klart, at der opstod særlige problemer i forbindelse med ubestridte eller ubestridelige krav, og vi er nødt til kort at berøre disse problemer. Det drejede sig om de tilfælde, hvor en indstævnt ikke ville rette for sig på tinge, enten fordi han udeblev, eller fordi han undlod at fyldestgøre sagsøgeren på trods af, at han ikke bestred kravet eller uanset, at en fældende dom havde pålagt ham at fyldestgøre domhaveren.

Reglen i Eriks sjællandske lov II : 76, hvorefter en bymand i visse sager er pligtig at stå klageren til rette hjemme i landsbyen, pålægger den, der ikke vil stå til rette, en dobbelt så stor bøde, som han ellers skulle have betalt. Ifølge andre regler gør den, der ikke vil stå til rette på tinge, sig skyldig i lovløshed (*rætløsæ*) og pålægges herfor en bød på 3 mark til bonden og 3 mark til kongen. Skånske lov 73, jfr. 14, fastsætter, at en sådan lovløshed er begået, så snart udeblivelsen fra det tredje ting er konstateret, men Eriks sjællandske lov II : 51, jfr. den yngre bestemmelse i III : 51, kræver, at sagsøgeren først skal tage den udeblevnes *mandhelg*, og i Jyske lov II : 60 omtales lovløsheden først i de tilfælde, hvor der er faldet dom, og den domfældte ikke vil opfylde dommen.

Disse bestemmelser, der i sig selv vidner om en interessant udvikling af de retlige forestillinger, som vi naturligvis må lade ubehandlet her, skal ses på baggrund af mulighederne for en udeblivelsesdom. Udeblivelsesdom på herredstinget er omtalt i Eriks sjæl. l. II : 52, men ikke – i hvert fald ikke direkte – i de øvrige landskabslove. I et tillæg fra den senere middelalder til Skånske lov (DGL I,² 809 ff) bestemmes, at den, der ikke møder for kongens retterting efter fjerde stævning, er lovsøgt (*laghsøkether*) både for hovedsagen og for stævningerne, og han har derefter ingen bevisret i sagen, hvilket altså vil sige, at sagsøgeren får dom for sit krav. Tilsvarende bestemmelser findes i de jyske stadsretter. Flensborg stadsret art. 32 (DGK I, 101) bestemmer, at den, der lader hånt om en stævning til bytinget, bliver dømt: *si non responderit, sit conuictus*, hvilket i den danske tekst fra ca. 1300 er gengivet med lovsøgt (*laghsot*) og i den plattyske tekst fra 1431 med: *yme rechte vorwunnen*. I forbindelse med bestemmelsen om straf for den, der huser en lovsøgt, siger den latinske tekst af stadsretten fra det 14.-15. årh. art. 7: *conuictum, qui dicitur lagsocht*. Lovsøgt er da den, der ikke har villet stå til rette, og

han er dermed undergivet forskellige former for *infamia juris*. Om den, der ikke giver møde for retten, siges, at han er *nederfældig*, en betegnelse, der er almindelig i 1500-årene,³ og som jeg tidligst har konstateret i den latinsk-danske tekst af Ribe stadsret art. 87 (før 1443) (DGK II, 46).

Spørgsmålet er dernæst, hvad der skete, når en domfældt – hvad enten der var tale om en udeblivelsesdom eller ej – vægrede sig ved at opfylde dommen. Landskabslovene omtaler en særlig dom, hvorefter der kunne tages *nam*, men efterhånden er det blevet almindeligt, at der kunne tages nam på grundlag af enhver fældende dom om betaling af penge eller penges værd.⁴ Denne namtagning bestod oprindeligt kun deri, at domhaveren under visse former kunne fratage den dømte noget af hans gods og som pressionsmiddel unddrage ham det, indtil dommen blev opfyldt. Om nogen fyldestgørelsesadgang var der altså ikke tale. Fradømmelse af *mandhelgen* på herredstinget eller landstinget eller endog i visse tilfælde dom på landstinget til fredløshed var en langt stærkere pression.

Ifølge stadsretterne kunne en gældsdom tvangsfuldbyrdes derved, at fogden og udmeldte bymænd udvurderede det fornødne af skyldnerens gods, og denne adgang bestod også for den, der havde fået en udeblevet erklæret for lovsøgt.⁵ Senere praksis tyder på, at denne adgang til tvangsfyldestgørelse var en konsekvens af, at skyldneren var pligtig at udlægge enten penge eller gods. Det var altså udlæg af gods, man gennemtvang. Domhaveren måtte i så fald søge sig fyldestgjort i det udlagte gods ved at overtage det til ejendom, men i visse tilfælde har han kunnet kræve, at øvrigheden udløste ham med penge.⁶ Adgangen til tvangsfuldbyrdelse stod åben for den, der *enten* havde fået sin skyldner domfældt *eller* lovsøgt.

Hvis den domfældte eller lovsøgte ikke havde penge eller gods, og hans undladelse af at betale derfor ikke var udtryk for uvillighed fra hans side, passede den tankegang, der lå bag de nævnte bestemmelser, dårligt til situationen. I første halvdel af 1200-årene kunne fortabelse af mandhelgen være en meget alvorlig sag, og Eriks sjællandske lov II : 56 bestemmer da også, at hvis en mand, over hvis gods der er gået dom, er så fattig, at han ikke kan betale, da må man ikke tage hans mandhelg. Når han gør alt, hvad han evner, kan der ikke forlanges mere af ham, han har nemlig i så fald ikke gjort sig skyldig i lovløshed.

³ Se sagregister i KRD, jfr. Rigens ret 1621 art. 25 (Secher III, 695). I Rigens dombog 1624–30 (utr.) anføres betegnelsen i overskrifterne til de pgl. domme.

⁴ Henning Matzen: Den danske Panterets Historie, Kbh. 1869 s. 40 ff.

⁵ Slesvigs stadsret ca. 1200–50 art. 24 (DGK I, 7), Flensborg stadsret 14/8 1284 art. 32 (DGK I, 101) og dansk tekst art. 67 (DGK I, 124), Københavns stadsret 29/1 1294 art. 104 (DGK III, 31), m. fl.

⁶ Udvalg IV, 25 note 1 samt Skast 1636 nrr. 217–219, 400, 538, 560, 1637 nrr. 20, 427, 599, 620. Flere sager, hvor sekshøring har vurderet udlagte varer, men kreditor stiller krav til høringene om, at de skal udlægge vurderingssummen i rede penge mod varerne.

Ifølge Flensborgs stadsret 1284 art. 88 kunne den, der ikke opfyldte en gældsdom, risikere, at fogden udvurderede hans gods til kreditors fyldestgørelse. Forudsætningen herfor var naturligvis, at skyldneren *havde* gods, der kunne udvurderes. Hvis dette ikke var tilfældet, bestemmes det i den danske tekst art. 67, at han skal være lovsøgt, hvilket ikke er en betingelse for, men træder i stedet for udvurdering. At være lovsøgt var altså den fattiges lod, men virkningen heraf var jo også mindre vidtgående end virkningerne af en mandhelgsfortabelse.

Secher s. 18, jfr. s. 140, fremhæver, at den senere fordeling er en udvikling af det ældre begreb lovsøgning, og efter min opfattelse har han ret heri, de to betegnelser anvendes da også i 1600-årene i flæng. Derimod synes Secher at have overset, at den fordelingsproces, som han skildrer, slet ikke svarer til de forestillinger, der lå bag kravet om at erklære en mand for lovsøgt, nemlig alene at han ikke ville eller ikke kunne stå til rette. Det vil herefter være hensigtsmæssigt at meddele en kort oversigt over Sechers beskrivelse af fordelingsproceduren:

Ifølge Secher behandlede de s. k. vitterlige sager ved »en særlig procesmåde, en slags hurtig retsforfølgning . . . i denne betydning er ordet ensbetydende med *lovdagsdele* eller *høringsdele*, således kaldet, fordi proceduren på Jyske lovs område dreves med de såkaldte *høringer*, medens i Skåne og Sælland kun dommeren medvirkede« (s. 14 f). Når der var tvivl om, hvorvidt sagen var vitterlig, måtte fogden træffe afgørelsen herom. »Den kendelse, som fogden afsagde i anledning af sagsøgtes indsigelser, skulle ikke være nogen endelig dom, den afgjorde kun, om sagen var af den beskaffenhed, at den kunne behandles med fordeling eller ikke« (s. 27). I anden forbindelse siger Secher, at vejen til fordeling blev ryddet »ved at lade sagsøgte få adgang til præliminariter at få vitterlighedsspørgsmålet afgjort ved en kendelse« (s. 205). Var vitterligheden således fastslået, blev sagsøgte på jysk retsområde fordelt med *høringer*, medens han på sjællandsk retsområde *fortabte sin mandhelg* og i Skåne blev gjort *fredløs*.

Her indtræder nu en mærkelig dobbelthed i Sechers fremstilling. På den ene side fremfører han i en broget masse talrige domme til belysning af, hvilke krav der kunne danne grundlag for fordeling, og på den anden side definerer han derefter vitterlighedsbetingelsen som det processuelle forhold, at striden ikke drejer sig om sagsøgerens ret, men om sagsøgtes uvilje til at rette for sig (s. 59). Oprensningen af kildematerialet ss. 47–55 sammenfatter han s. 62 i en karakteristik af de tilfælde, hvor fordeling kan bruges: »Enten foreligger der dom eller, når der ikke er fældet dom i sagen, vidnebevis, eller også er den retsstiftende kendsgerning notorisk (skatter, landgilde, tiende) eller *in confesso* mellem parterne eller sagsøgte giver afkald på mulige indvendinger ved at udeblive«. Fordelingen fandt sted på fjerde ting, efter at sagsøgte til dette og de tre foregående ting var blevet stævnet på lovlig måde.

Den nævnte dobbelthed i argumentationen kommer især frem s. 82, hvor Secher konkluderer, »at fordelt mand i tiden før DL betød den, om hvem det på lovlig måde var blevet konstateret, at han ikke havde rettet for sig i vitterlig sag«. Her synes Secher jo klart at forudsætte, at sager er vitterlige på grund af deres materielle karakter (krav på grundlag af dom, gælds-brev, tingbrev m. v.), medens han i anden forbindelse (s. 63) fremhæver, at principielt *alle* civile sager kunne procederes med fordeling, når vitterligheds-kravet – der altså her udspringer af den processuelle situation, udeblivelse, vedgåelse o. lign. – er opfyldt.

Ifølge Secher s. 67 var fordeling forinden gældsforordningen 1/7 1623 (Secher IV, 79 ff), hvad enten der forelå dom eller ikke, en betingelse for, at udlæg ved fogden kunne finde sted, men nævnte forordning må efter Sechers opfattelse forstås således, at dom til nam uden opsættelse eller forelæggelse altid skulle finde sted, når sagsøgeren straks præsterede gyldigt bevis for sin fordring og denne egnede sig til at fyldestgøres ved nam. Forordningen indskrænkede anvendelsen af fordeling uden forudgående dom betydeligt, idet denne procesform kun kunne anvendes i sager, hvis genstand var under 3 dalers værdi og alt delemål bortfaldt, når vedkommende kunne søges med nam og vurdering. Da der kendes talrige eksempler på fordelinger efter 1623 samtidig med, at der nu i voksende omfang gives namsdom i henhold til forordningen, nævner Secher den mulighed, at en sådan dom på fjerde ting er blevet betragtet som identisk med en fordeling, der netop gav adgang til nam (s. 71). Det afgørende måtte herefter være, hvorledes sagsøgeren anlagde sagen, altså hvilken procesform han valgte at anvende. Med henvisning til tingbogen for Hvetbo herred (der nedenfor vil blive nærmere behandlet) hævder Secher, at en sagsøger kunne anvende sig af en af to formler. Hvis han ville have dom, hedder det i tingbogen: »*NN hans stævningmænd stæv-nede NN for dom*«, men hvis han ville fordele sagsøgte, hedder det: »*NN hans stævningmænd i dag 8 dage gav NN varsel for dele*«. Også andre tingbøger anføres som støtte for anvendelsen af disse eller tilsvarende tekniske termer.

Sechers fremstilling af vitterlighedsprocessen hviler først og fremmest på nogle beskrivelser, der findes i blandingshåndskrifter fra sidste del af 1500-årene samt på et stort antal sager herunder også en del herredstingssager, især fra Hvetbo herred, 1634, 1636 og 1662. Forinden vi forsøger en systematisk behandling af en del kildemateriale til belysning af dom og dele på herredstingene, vil det være naturligt at se lidt nærmere på Sechers dokumentation.

De nævnte retsoptegnelser angår høringsdele på jysk retsområde, og de lader ingen tvivl tilbage om de situationer, hvori høringsdele kan bruges. Det siges til overflod, at høringsdele kun kan anvendes imod den, der »*vil hver-ken sette eller rette*«, og i en noget bredere fremstilling, der findes i et håndskrift fra 1650 hedder det: »Kommer den, som tiltalis, och vil rette for sig

eller mener sig icke med rette at vere sagvolderen skyldig, det han søgis for, da skal dommeren dømme dem imellem før end hand nefner de sex mend op. Falder da sagen sagvolderen med, da tilnefnis hannem høringer ofver den, som tiltalis, uden at hand vil rette for sig. Dersom han, der tiltalis, vil rette for sig, da maa høring icke dele, om de end er opkrefvit, enten det sker med betaling, beviser eller vindisbyrd, da dommeren der efter at dømme«. Fremstillingen hos *Arent Berntsen Bergen* (3. bog s. 359) og *Osterssøn Weylle* (1652 s. 387) er ganske i overensstemmelse hermed, de taler alene om høringsdeles anvendelse overfor modvillige og ulydige, som af foragt sidder retten overhørig. Om den, der møder og erkender sin skyld, men ikke er i stand til at betale, siger disse kilder intet.

En gennemgang af de af Secher anførte retssager viser dernæst, at den formelle kendelse – om fordeling kan anvendes eller ej – som dommeren ifølge Sechers opfattelse skal afsige, når sagsøgte protesterer imod høring, overhovedet ikke får nogen funktion, og dermed falder forestillingen om, at der er tale om en særlig summarisk procedure, hvor i givet fald nogle af sagsøgte fremsatte indsigelser skulle kunne afvises. Næsten alle de af Secher anførte sager drejer sig om tilfælde, hvor sagsøgte er udeblevet, har nægtet at indlade sig i rettergang, har taget bekræftende til genmæle eller dog ikke fremsat indsigelser af nogen art. De sager, hvor de nævnte forhold ikke har kunnet klarlægges, indeholder intet som helst til støtte for, at fordeling kunne anvendes i andre end de nævnte tilfælde. En hvilken som helst bevisførelse eller indsigelse fra sagsøgtes side skulle dommeren tage stilling til, og hvis sagsøgtes anbringender afvist, forelå dermed et grundlag af nøjagtigt samme karakter som en almindelig dom, hvorefter fordeling naturligvis kunne anvendes.

Når en sådan generel karakteristik af Sechers bevismateriale fremsættes uden en detaljeret gennemgang af de mange sager, han påberåber sig, er grunden ikke alene, at en sådan gennemgang ville blive langstrakt og omstændelig, det er naturligvis ikke nogen videnskabelig tilfredsstillende forklaring, men især, at domsreferaterne i meget stor udstrækning selv viser karakteristikkens berettigelse og en nærmere undersøgelse af de trykte domme, der påberåbes, bekræfter denne. Som et enkelt særligt grelt eksempel på, hvor overfladisk og tilfældig Sechers »bevisførelse« er, skal nævnes, at han s. 54 anfører en rettertingsdom 1582 (skal være 1585, nemlig Udvalg IV, 55 ff) som bevis for, at manglende opfyldelse af de med fæstet forbundne pligter kan føre til, at bonden fordeles uden dom. Dommen, der er en kongens og rigens dom, tager stilling til, om den pågældende herremand kan få fortsat forfølgning med rigens ret og dele. Bonden var fordelt for unkladelse af at udføre pligtarbejde. Ved hvilket ting fordelingen har fundet sted, siges ikke, da delsvidnet overhovedet ikke er fremlagt for rettertinget. Den fordelte protesterer, idet han hævder, at han ikke har fået lovligt varsel og derfor ikke har kunnet føre sine bevisligheder frem for retten. Herremanden har

derimod udtaget kongebrev på grundlag af fordelingen. KR *nægter* imidlertid at give ham fortsat forfølgning, idet herremanden henvises til indenfor 6 uger at fremskaffe bevis for, at der har fundet lovlig forfølgning sted ved herredsting og landsting (dom og dele, jfr. nedenfor). Sechers i anførselstegn meddelte citat af dommen hidrører fra sagsøgerens påstand, der altså netop underkendtes.

Tingbøger og tingsvidner.

V. A. Secher er den eneste retshistoriker, som i noget væsentligt omfang har anvendt herreds- birke- og bytingsbøger til belysning af rettergangsformerne i 1600-årene. Heller ikke iøvrigt er disse tingbøger i nogen synderlig grad lagt til grund for retshistoriske studier; som væsentlige undtagelser herfra må dog nævnes *Henning Matzens* fremstilling af panterettens historie,⁷ *Hans H. Fussings* værk om fæsteforholdet⁸ og *Poul Meyers* om visse landboretlige forhold, især landsbystyret.⁹ Om alle disse fremstillinger gælder det imidlertid, at de har anvendt enkelte retssager, der er taget ud af deres sammenhæng med skik og brug i herredet og de pågældende tingbøgers særlige karakter. Denne metode er naturligvis betænkelig, når man skal danne sig et billede af selve rettergangsformen, og i det følgende skal det i så stor udstrækning som muligt forsøges at danne et helhedsbillede af rettergangen.

Det siger sig selv, at en konsekvent anvendelse af denne metode kræver en bearbejdelse af en væsentlig del af det enorme materiale, der er bevaret i de danske tingbøger fra 1600-årene, og en sådan har ikke været mulig. Nærværende studier af rettergangen før Danske Lov er derfor meget ufuldkomne, men dels er det fundet naturligt nu at udnytte de allerede trykte tingbogsudgaver, dels har det også iøvrigt været muligt at anvende et betydeligt større tingbogsmateriale end i nogen tidligere fremstilling, og ud fra det synspunkt, at en sådan foreløbig og utilstrækkelig behandling dog altid kan pege på veje for den fremtidige forskning, er et forsøg anset for forsvarligt.

Den Dronningborgske reces 1551 art. 3 (*Samling* 238) bestemmer, at enhver tingskriver skal have en tingbog, hvori alle domme, skøder, vidner og alle andre mærkelige breve skal indføres med dato. Kongens åbne brev af 29/3 1578 (Kanc. brevb.) bestemmer desuden, at alle vidnesbyrd, domme og breve *straks* skal indskrives og oplæses tydeligt for vidner og parter, inden de forlader tinget. Det forbydes udtrykkeligt at gøre optegnelserne på løse sedler og først senere indføre dem i tingbogen. Denne bestemmelse er imidlertid givetvis ofte overtrådt. Talrige tingbøger indeholder i de fleste tilfælde kun korte notater, der registrerer parternes navne samt karakteren af den

⁷ Se note 4.

⁸ Herremand og fæstebonde, Kbh. 1942.

⁹ Danske Bylag, Kbh. 1949.

stedfundne retshandling, ja ofte end ikke dette. Også mere fyldige referater viser ofte ved en sammenligning med bevarede tingsvidner, at ikke alt er indført i tingbogen.¹⁰ Samtlige udgivere af tingbogsudgaverne er af den opfattelse, at de respektive tingbøger er renskrifter efter kladder, der førtes under forhandlingerne, eller korte referater af tingsvidnerne.¹¹ Dertil kommer, at kun sjældent alle stadier af en retssag er noteret i tingbogen, eksempelvis har skriveren i Sokkelund herred 1621–22 i almindelighed kun indført afhjemlingen af varsel til 1. ting samt – hvor sagen overhovedet er fortsat – den endelige afgørelse, der skulle træffes på 4. ting, medens skriveren i Hvetbo herred 1634 i almindelighed kun har noteret varsel til 3. ting samt den efterfølgende afgørelse. Talrige fordelinger, domme, afsigter, syn og forlig er indført, uden at tidligere varsler er noteret i tingbogen.

Også formen for de tingsvidner, der udstedes til parterne på begæring og imod betaling, varierer en hel del. Tingsvidnerne har form af et åbent brev udstedt af tingfogden, som regel også tingskriveren og 2–4 andre tingmænd, der alle besegler dokumentet. I tingbogen for Skam herred (Odense amt) 1652–54 anføres for hver tingdag 4 beseglingsmænd, hvoraf de to er herredsfogden og herredsskriveren. Tingsvidnets udstedere bevidner, at NN har begæret et fuldt tingsvidne af 8 dannemænd, hvis navne anføres. Det er disse dannemænd, der i mange tingbøger anføres med navn for hver enkelt tingdag under betegnelsen stokkemænd eller tinghørere (se *Osterssøn Weylle* s. 740), hjemmelsmænd (Skam hd.), tingsvidnemænd (Aasum hd.), tingmænd (Herlufsholm 1616–19, Sokkelund 1621–22) eller blot ottemænd (Skast hd. 1636, Herlufsholm 1630–33). I Sokkelund hd. og i adskillige herreder i Københavns og Frederiksborg amter indeholder tingsvidnerne navnene på 12 tingmænd, der som regel også er nævnt i tingbøgerne. Visse tingsvidner indeholder vidnesbyrd af et endnu større antal – hyppigt 24 – tingmænd, især skudsmål- og tryglebreve, se f. eks. Skast hd. 1636 nr. 34.

En særlig form for tingsvidne er de sjællandske *mandhelgsbreve*, der er tingsvidner om, at de sagsøgte er lovligt fordelt, og at deres mandhelg derfor er frataget dem. Beklageligvis har det ikke været mig muligt at finde noget originalt mandhelgsbrev, men sådanne breve findes omtalt i flere domme.¹² Deres funktion kan være den samme som gældsbreve, således hedder det i sagen Sokkelund hd. 1627 nr. 338, at en person er lovligt varslet til dom for 14 mark, som resterer på et mandhelgsbrev.

Tingbogsreferaternes sprogbrug er i høj grad bestemt af skriveren, og man skal altså være varsom med at tillægge en bestemt sprogbrug nogen retshistorisk betydning. Karakteristisk i så henseende er et træk fra Sokkelund

¹⁰ Tingsvidner i original kan bl. a. findes som bilag til herredagsdombøgerne, Viborg landstingsdombøger samt lensregnskaberne. Efter ca. 1600 er tingsvidner i ret stort omfang gengivet i rettertingsdommene, især KR.

¹¹ Se udgavernes indledninger til de respektive tingbogsudgaver.

¹² Eksempelvis *Udvalg* IV, 77 ff og KRD II, 252.

herredsting. I perioden 1622–1631 var *Jens Olsen* herredsfoged i Sokkelund. Fra 1626 til engang først i 1627 er *Hans Pedersen* tingskriver i samme herred. Fra tingbogsrækkens begyndelse i 1621 indtil Hans Pedersen fratræder, anvendes formelen *NN lod mandhelgløs gøre MM* som en standardformel i gældssager, men fra det tidspunkt, da en ny skriver begynder at føre tingbogen, anvendes i tilsvarende tilfælde formen: *Varselsmænd hjemlede, at de gav NN lovligt varsel til dom. Blev tildømt at betale inden 15 dage*. Den regelmæssige brug af mandhelgsfortabelse ophører i februar 1627, og derefter er brugen af betegnelsen i det hele taget mindre hyppig, men forekommer dog. At der er tale om skriverens og ikke om fogdens indflydelse er en nærliggende slutning, men naturligvis er baggrunden for den ændrede sprogbrug gældsforordningen af 1623. Det er derimod yderst usandsynligt, at denne sproglige ændring svarer til nogen reel ændring af retstilstanden, måske bortset fra 15 dages-fristen.

Det er meget vigtigt at gøre sig klart, at der skal meget stærke grunde til at antage, at en bestemt skrivervane er udtryk for anvendelsen af egentlige tekniske termer med et specifikt retligt indhold. Denne forsigtighed må naturligvis især anvendes overfor den varierende brug af ord som *dele*, *fordeling*, *delemål*, *dom* og *dele* o. lign., og det er derfor på forhånd betænkeligt, at *V. A. Secher* med undtagelse af nogle, fortrinsvis ældre eksempler overalt opfatter *dele* o. lign. som betegnelse for den af ham omtalte særlige procesmåde (Secher s. 14 ff).

Hvad nu særligt angår sagsøgerens valg af procesmåde, der ifølge Secher træffes ved anvendelsen af den til vedkommende procesmåde hørende formel, kan denne opfattelse jo nødvendigvis kun være rigtig, hvis sagsøgeren på forhånd har mulighed for at afgøre, om sagen overhovedet kan gøres til genstand for delemål, d.v.s. at sagsgenstandens beskaffenhed i så fald må være det afgørende, ikke den vitterlighed, der først kan vise sig under processens gang f. eks. ved sagsøgtes udeblivelse, bekræftende genmæle o.s.v. Da Secher først og fremmest har henvist til tingbogen for Hvetbo herred (Hjørring amt) som grundlag for sin opfattelse i nævnte henseende, vil det være naturligt først at underkaste denne tingbog en mere systematisk undersøgelse.¹³ Jeg har derfor undersøgt de første 200 notater i tingbogen for 1634. Heraf er de 41 oplysning om, at der er afhjemlet *varsel for dele*, i de 23 af disse sager siges det samtidigt, at der i dag er givet 3. ting. En sådan bevilling af 3. ting er noteret uden yderligere oplysninger i 4 tilfælde. 14 notater opgiver, at der er *stævnet til dom* (eller *dom* og *dele*), men i 5 tilfælde bruges udtrykket, at der er *stævnet og givet varsel for dele*. 20 sager er endt med forlig (forpligt), 28 med *fordeling* og 7 med *dom* (heraf er den ene dog

¹³ Tingbogen 1634–36 er indbundet i stort oktav og består af arkbundter af noget forskelligt format fra år til år. Dele af bogen, især 1635, er smuldret bort, andre dele er stærkt fugtbeskadiget. Referaterne er som regel meget kortfattede, oftest blot notitser.

en uendelig dom i en sag, hvori der senere gives endelig dom, se nedenfor). Ingen af disse domme har imidlertid kunnet henføres til noget af de nævnte varsler.

Endnu klarere taler ændringen af skrivepraksis i Sokkelund herred 1627, hvor de hidtidige notater om, at der er givet varsel til *1. ting*, erstattes af notater om, at sagsøgeren *tager dele*, hvorefter sagsøgeren som regel på næste tingdag afhjemler *varsel til dom* og sagsøgte i tilfælde af gældssag på samme ting dømmes i henhold til gældsforordningen. Det interessante ved denne ændring af praksis, hvorved gældsforordningens sprogbrug for så vidt angår namsdommen slår igennem, er bl. a., at Sechers udtalelse om, at sagsøger måtte vælge imellem procesformerne, jo netop er fremkommet som et forsøg på at forklare, hvorfor man efter 1623 i nogle tilfælde opnår fordeling og i andre tilfælde namsdom.

Endnu et eksempel på hvor vanskeligt det er at fastslå, at tekniske termer har været brugt i tingbøgerne: Secher s. 140 hævder, at man aldrig vil finde ordet *fæld* eller *lagfæld* som betegnelse for fordeling, herfor bruges efter hans opfattelse alene ordet *lovsøgt*, se foran. I Sokkelund hd. bruges *fæld* imidlertid simpelthen som synonym for *mandhelgløs gøre*, og i sagen Sokkelund 1627 nr. 57 afsiges der en dom, hvori det hedder, at eftersom T. O. er blevet fordelt på 4 ting efter regnskabsbog »*daa loed T. O. sig iche fellde, men loed suarre for sigh, som effterfølger*«. Dommeren tager derefter bevisførelsen op til prøvelse. De af Secher fra Hvetbo herred nævnte eksempler på fordeling for *faldsmål* drejer sig iøvrigt alle om sager, hvor den pågældende har ladet sig *fælde* (jfr. *faldsmål*) ved fordeling og ikke ved dom.

For at give et indtryk af en af de ældre tingbøger meddeles i det følgende dels en tabellarisk oversigt over indholdet af referaterne for de første ti tingdage i Sokkelund herred 1621, dels en sammenkædning af de enkelte referater til sager i det omfang, dette har været muligt. Det bemærkes, at referaterne i denne tingbog i almindelighed er meget kortfattede.

De nævnte referater fordeler sig således:

Sagsøger opnår 1. ting	68	notater
Sagsøger opnår 2. ting	4	—
Sagsøger består varsel el. tiltaler	35	—
Sagsøger opnår 4. ting	1	—
Sagsøgte lyser alle delemål	3	—
Sagsøgte står til vederståelse	13	—
Sagsøgte indgår forlig	78	—
Sagsøgte mister sin mandhelg	26	—
Domme	3	—
Andre notater	15	—

ialt 246 notater

Indledningsvis bemærkes til oversigten, at sagerne, hvori det oplyses, at sagsøgte står til vedermål, enten intet oplyser om, at der er afgivet noget varsel eller også oplyser, at sagsøgeren samtidig har bestået varsel. I 4 af disse sager hedder det, at sagsøgeren lod mandhelgløs gøre sagsøgte, der stod til vedermål, herom senere. Disse sager er ikke medregnet i tallet for mandhelgsfortabelser. Iøvrigt gælder det om alle vedermålsagerne, at de ikke yderligere er omtalt i tingbogen.

For så vidt angår den enkelte sag, hvori der gives 4. ting, bemærkes, at den angår opbud af pant. Tilsvarende notater senere i tingbogen angår ligeledes opbud af pant eller skudsmålsvidne.

Da tingbogen først begynder i 1621 har det ikke været muligt at spore sager længere tilbage i tiden, men de nævnte 246 sager er alle eftersøgt senere i tingbogen for 1621–22.

Af de 68 sager, hvor der er givet 1. ting, optræder de 53 ikke oftere i tingbogen. De må vel så være klareret uden tingets hjælp, f. eks. derved at kravet er blevet opfyldt udenfor tinget. Af de øvrige 15 sager, gives der i 8 sager et yderligere varsel, medens der i de resterende 7 sager senere er noteret i tingbogen, at sagsøgte har forpligtet sig til at stille sagsøgeren tilfreds.

Det nævnte yderligere varsel er beskrevet ved en meddelelse om, at sagsøger *består varsel*, det drejer sig altså om 8 tilfælde, heraf er 7 sager noteret den 3. tingdag, efter at 1. ting er givet (der er ting hver uge), medens varslene i det ene tilfælde først kommer på den 5. tingdag efter 1. ting. Der er derfor grund til at tro, at dette at bestå varsel betyder, at der er givet 3. ting, og at det 2. ting derfor i almindelighed ikke noteres. I intet af de 4 tilfælde, hvor der er noteret 2. ting, har det været muligt at finde noget om et 1. ting, og disse tilfælde afgiver altså ikke noget vidnesbyrd om antallet af ting og længden af det lovlige varsel.

Som nævnt er der blandt de 246 referater 8 sager, hvor både 1. ting og et senere varsel er noteret i tingbogen. Af disse 8 sager findes de 5 ikke yderligere omtalt i tingbogen. I de 3 resterende sager er der fundet senere notater om, at forlig (forpligt) er indgået, i ét tilfælde er forliget dog ikke blevet overholdt, og sagsøgeren har derfor gjort sagsøgte mandhelgløs.

Oversigten anfører 26 tilfælde af de ialt 246 referater, hvor sagsøgte har mistet sin mandhelg. Heraf findes de 3 på første tingdag i tingbogen (18/1), og en eventuel forhistorie kan altså ikke spores. I 10 af sagerne frakendes sagsøgte sin mandhelg under henvisning til, at han ikke har opfyldt en på tinge indgået forpligtelse, men i 3 af disse sager er der intet fundet i tingbogen om en sådan forpligtelse. I 9 af de 10 sager, hvor den indenretlige forpligtelse er noteret, går denne ud på, at betaling skal finde sted næste tingdag, altså ugedagen derefter eller søgning. Bortset fra enkelte tilfælde, hvor der er givet sagsøgte en længere frist, synes det sædvanlige at være, at sagsøgte mister sin mandhelg på det ting, der var sat som sidste betalingsfrist.

Imellem 1. ting og 3. ting er der sædvanligvis 3 uger (3. tingdag efter 1.

ting), men i stedet for at lade 3 ting overgå sig kan sagsøgte på dette ting tilbyde forlig eller erkende sin skyld, en sådan indenretlig forpligtelse indgås da i almindelighed også på 3. ting, hvorefter eventuel fortabelse af mandhelgen indtræder næste ting, således at det forrige ting, hvad enten der indgås forlig eller ej, regnes for 3. ting.

Tilbage står at redegøre for 5 endnu uomtalte sager om fortabelse af mandhelg. Sagen nr. 128 22/2 begynder med meddelelse af 1. ting, og den tredje tingdag derefter (nr. 214 22/3) består sagsøger varsel over sagsøgte, hvorefter mandhelgsfortabelse finder sted på næste ting (nr. 239 12/4). Efter referatet nr. 157 den 1/3 får forstanderen på Vartov lovligt varsel over en række bønder, og tinget derefter, nr. 190 den 8/3, gøres de mandhelgløse. I tingbogen er under nr. 57 den 1/2 anført, at der er givet 2. ting, og næste tingdag (nr. 81 8/2) afhjemles der påny varsel, hvorefter mandhelgsfortabelse indtræder den næste tingdag, nr. 118 den 15/2. Værgen for nogle arvinger lyste den 1/2 (nr. 43) alle delemål, som han havde at forrette på arvingernes vegne til 14 dage efter, og på treugersdagen lod han en række af boets skyldnere mandhelgløsgøre (nr. 149 22/2). Endelig lod forstanderen på Vartov nogle bønder mandhelgløsgøre, fordi de ikke var mødt for at svare på en sigtelse om, at de havde været i flok og følge med en voldsmand (nr. 115 15/2). Deres navne var oplyst under en vidneførsel den 1/2 (nr. 58), og medmindre de selv var til stede på dette ting, til hvilket de næppe kan have været stævnet, har de kun kunnet få 8 dages varsel.

Det dokumenterede materiale i forbindelse med oplysninger fra andre dele af tingbogen synes at vise en vis regelmæssighed ved behandlingen af gældsager i Sokkelund herred 1621–22. Varslet, der gives, er den lovbealede uge, med dette varsel indstævnes skyldneren altså til 1. ting. Imellem 1. og 2. ting synes der derimod i almindelighed at være 14 dage, hvorefter skyldneren indkaldes til den næste tingdag, hvor 3. ting noteres. Fyldestgør han stadig ikke kreditor, følger mandhelgsfortabelsen på næste tingdag, altså 4. ting, der i så fald indtræffer 5 uger efter, at det første varsel er givet, med mindre der ikke har været afholdt ting på grund af helligdage eller særlig udsættelse er givet.

Stod her i dag for dom.

En nøgle til forståelsen af rettergangen ved underretterne i 1600-årene før Danske lov er erkendelsen af, at tidens forestillinger om retlige afgørelser endnu i meget høj grad var bestemt af middelalderens formelle bevis. Ifølge landskabslovene var det som bekendt alene tingets opgave at konstatere, om de foreskrevne beviser var ført af den part, der havde bevisretten, men ikke at foretage nogen bevisbedømmelse. I klar konsekvens af en tankegang som denne var opfattelsen i 1600-årene, hvorefter enhver retshandling, der ikke var lovligt underkendt, havde sin fulde kraft og dermed kunne fungere som en endelig dom.

Allerede de forannævnte eksemplarer på en systematisk gennemgang af tingbogsmateriale viser, at tingsafgørelser, der kalder sig domme, er ret sjældne. Først da dom til nam og vurdering i henhold til gældsforordningen begynder at oversvømme tingbøgerne, bliver betegnelsen dom hyppigt anvendt, men i andre end sådanne sager, hvor forordningen anvendtes, forbliver forholdene stadig som hidtil. Selv afgørelser, der har karakteren af egentlige domme, betegnes ofte på anden måde, f. eks. »blev forelagt«, »fogden vidste ikke rettere end at kende«, »senterede« m. v., og omvendt anvendes betegnelsen dom i mange tilfælde, hvor referatet i tingbogen overhovedet ikke omhandler nogen afgørelse og heller ikke kan være nogen direkte forløber herfor. Dette gælder f. eks. i Skast hd., hvor udtrykket »stod her i dag for dom« anvendes i mange forskellige forbindelser, deriblandt i talrige tilfælde, hvor et dokument læses og påskrives, og der ingen indsigelse gøres herimod.¹⁴

Endvidere skulle den reelle afgørelse som bekendt i mange tilfælde træffes af andre end fogden, f. eks. af sandemænd, landenævn, ransnævn, oldinge o. fl. Disse nævns afgørelser kunne appelleres til landstinget, men herredsfogden kunne ikke ændre realitetsafgørelsen. Endelig afgjordes talrige sager ved forlig eller voldgift, i sidstnævnte tilfælde udmeldtes 2 eller 4 voldgiftsmænd af retten, en fremgangsmåde, der var anerkendt af retsbrugen, men først omtalt i lovgivningen med Danske Lov 1-6-1.¹⁵

Afgørende for opfattelsen af tingsafgørelserne er imidlertid, at adskillige dokumenter og vidnesbyrd, der efter moderne opfattelse opfattes som bevismidler, efter datidens ret har karakter af formelle beviser, hvilket i realiteten vil sige domme. Det kan dreje sig om simple vidneforklaringer på tinge, eller om mere formelle synsforretninger foretaget af udmeldte mænd, hvis antal varierer, dog at der hyppigst er tale om 6, 8, 12 eller endog 16 mands afsigt eller syn. Sådanne afsigter kan angå gårdes brøstfældighed,¹⁶ antallet af oldensvin, der kan fødes på en skov,¹⁷ eller andet skovsyn.¹⁸ I alle sager om sår og skade er et uvildigt syn grundlaget for sagernes afgørelse,¹⁹ og det samme gælder vurdering af pant²⁰ eller udlagt gods.²¹ Endelig udmeldes

¹⁴ Skast 1636 nrr. 17, 20, 30, 87 m. m. fl. Vib. ldst. 20/1 1616 utr. (cit. i HDD 1624 fol. 43 a ff): »for thing och domb« havde sigtet sin modpart for løgn.

¹⁵ Eksempelvis Sokkelund 1626 nr. 79, 1630 nr. 241, Skast nrr. 613, 749, 805, 1637 nr. 6. Fra Hvetbo herred kan nævnes sager fra 1634 25/1, 22/2 og 8/3.

¹⁶ Hans H. Fusing: op. cit. s. 323 ff, Sokkelund 1628 nr. 666, 1630 nr. 254, Aasum 1640 nr. 35, Hvetbo hd. tingbog 15/2 1634.

¹⁷ Eksempelvis Sokkelund 1625 nr. 210, 1628 nr. 468, 1629 nr. 461.

¹⁸ Meyer op. cit. s. 203 ff, Sokkelund nr. 403, Aasum 1644 nr. 124.

¹⁹ Eksempelvis Sokkelund 1625 nr. 77, 1628 nrr. 359, 396, Hvetbo hd. tb. 7/6 1634; Skast 1636 nrr. 253, 299.

²⁰ Matzen: Den danske Panterets Historie s. 304 ff, Sokkelund 1622 nr. 96, Aasum 1641 nrr. 117, 198.

²¹ Vurdering af tvangsudlagt gods, Skast 1636 nrr. 5, 15, 60, 76, 145, 313, 343 m. m. fl. Vedr. frivilligt udlæg se note 6.

syn til afgørelse af jordtvister og strid om afpløjning.²² Alle sådanne erklæringer tages beskrevet, men forudsætningen er, at alle, der berøres heraf, er lovligt indstævnet i overensstemmelse med recesserne.²³ Herlufsholm 1618 nr. 132 viser, at en borger i Næstved med lovligt varsel havde indkaldt nogle bønder til at aflægge vidnesbyrd i en sag, som var indbragt for landstinget, hvor den var stillet i bero på et kongeligt oprejsningsbrev. Birkefogden erklærede, at under hensyn hertil, og da byfogden i Næstved, der tidligere havde dømt i sagen, ikke var indvarslet, og det samme gjaldt de vidner, der tidligere havde aflagt forklaring, »*vj torde oss icke tilfordriste att stede for:ne H. S. windisbyrd beskreffuen i dagh.*«

Stokkemændenes vidnesbyrd om, hvad der var sagt og gjort på tinge, havde en særlig formel beviskraft, det samme gjaldt imidlertid ikke uden videre det, der var blevet sagt. Da den, hvis interesser berørtes, skulle varsles til at forhøre vidneudsagn, kunne den pågældende modsige vidnerne og henholde sig til yderligere bevis. Hvis vidne stod mod vidne, har tinget oprindeligt ikke kunnet tage stilling til, hvilket udsagn, der skulle anses for troværdigt. Vidnebeviset var i middelalderen af samme karakter som nævningenes tov og måtte som disse indbringes for biskop og bedste bygdemænd, se Thords artikler, art. 22 (DGL IV. Tillæg, 84). Efter reformationen blev landstingene ankeinstans, og vidnesbyrd, der var aflagt på tinge, kunne selvstændigt påankes. Senere blev det pålagt herredsfogderne at granske og forfare vidnesbyrdene på begge sider og dømme, efter som de fandt retfærdigt.²⁴ Indankning af vidnesbyrd for højere ret kunne dog fortsat finde sted.²⁵

Hvis et vidneudsagn er ubestridt eller er stadfæstet af højere ret, skal det uden videre lægges til grund for fremtidige afgørelser, og udtalelsen »*med tingsvidne bevist*« forekommer i utallige retssager.²⁶

Afhjemlingen af et syn eller vidne, der jo fordrede modpartens indstævning, ville ofte danne udgangspunkt for en retssag og fungere som 1. ting.²⁷

Hvad der er sagt om tingsvidner, gælder også visse dokumenter, især gældsbreve og regnskabsbøger, der, når de var ubestridte, skulle lægges til grund for underretternes afgørelser. Købmændenes regnskabsbøger er først omtalt i lovgivningen med gældsforordningens art. 8, der påbyder, at regnskabet hvert år skal underskrives af kreditor, men i retspraksis havde disse bøger i lang tid indtaget en særstilling som et særligt troværdigt bevis, der i almin-

²² Meyer op. cit. s. 325 ff, Sokkelund 1621 nr. 571, 1626 nr. 261, Herlufsholm 1633 nr. 275, Skast 1636 nrr. 112, 298, 389, 587.

²³ Reces 1558 art. 14 (Secher I, 16).

²⁴ Reces 1547 art. 8 (Samling 218), reces 1558 art. 15 (Secher I, 17).

²⁵ Matzen: Retshistorie. Proces s. 105 m. henv. Vib. ldst. cit. i Kanc. brevb. 1563 s. 219, Vib. ldst. 9/3 1584 (Udvalg IV, 40).

²⁶ Se sagregistrene i *Udvalg* og *KRD* under *tingsvidne*.

²⁷ Hvetbo herreds tingbog 1634—36, 15/2 1634, Sokkelund 1626 nr. 41, 1628 nr. 359 jfr. 417, Aasum 1640 nr. 35.

delighed ikke kunne rokkes af tingfogden.²⁸ Bøgenes særlige beviskraft fremgår deraf, at indsigelser imod deres rigtighed kunne føre til, at selve bogen ved anke indbragtes for højere ret, og når bogens rigtighed var stadfæstet dér, stod den fast som en dom.²⁹ Det samme gjaldt jordebøger og registre samt restancesedler, der var udarbejdet på grundlag heraf.³⁰

Udlæg af hans bo.

Den skarpe sondring imellem dom og dele, som Secher antager var gældende i tiden før 1623, får kun nogen mening, hvis hans påstand om, at fordeling i alle tilfælde var nødvendig for udvurdering i sagsøgte bo ved fogden og hans medfølgere, holder stik. Da han ikke selv fastholder nogen anden væsentlig forskel på retsvirkningerne af at være *lovsøgt* og af at være *lovfældt* (Secher 140 ff), beror sondringens retlige realitet på, om en dom var tilstrækkelig til at få tvangsfuldbyrdelse eller ej. På forhånd skulle man jo tro, at retsvirkninger af en dom ikke kunne være mindre end af den fordeling, der ifølge Secher var resultatet af en summarisk proces, men en besvarelse af spørgsmålet kræver naturligvis en grundig gennemgang af kildematerialet. I det følgende skal retningslinierne for en sådan undersøgelse antydes, som mere må bemærkningerne ikke opfattes.

Muligheden for en egentlig tvangsfuldbyrdelse af herredstingenes afgørelser er, så vidt ses, første gang omtalt i Lollands vilkår 1446 art. 1,³¹ hvorefter den, der havde undladt at stå til rette på tre herredsting, måtte finde sig i, at landsdommeren på et fjerde ting udmeldte dannemænd, der skulle ride til den fordeltes hus »*oc wrde bonde fyllesthe*«. Forfølgning med kongebreve gav en lignende adgang til tvangsfuldbyrdelse.³²

I rigslovgivningen indføres tvangsmæssig udvurdering så vidt ses første gang med frdn. 8/11 1527,³³ hvorfra instituttet er optaget i recesserne.³⁴ I lovgivning og tingbøger omtales denne tvangsfuldbyrdelse som *vurdering*, *udvurdering*, *nam* og *vurdering* eller blot *nam*, sidstnævnte betegnelse er naturligvis ikke ensbetydende med, at der er tale om det middelalderlige begreb.³⁵

²⁸ Sokkelund 1621 nr. 24, hvor det udtales, at en løs seddel ikke kan have samme beviskraft som en regnskabsbog. Herlufsholm 1616 nr. 42, der lader en købmansbog få fortrinset for andet bevis. Endvidere Sokkelund 1628 nr. 72, Skast 1636 nrr. 156, 251, 353, 461, 613, Lasum 1642 nr. 43, 1643 nrr. 93, 114.

²⁹ Vib. ldst. 28/2 1618 (utr.), cit. i HDD 1624 fol. 6 ff, dommer en indstævnt regnskabsbog ved magt, jfr. Rigens dombog 1624—30, 16/10 1624 fol. 26 a f.

³⁰ Fussing op. cit. s. 130 ff, Aasum 1642 nr. 272, 1643 nr. 45.

³¹ Aarsberetning fra Det kgl. Geheimearchiv V, 62 ff.

³² Håndfæstning 20/3 1282 art. 3, DD 3. rk. 3. bd. s. 52, tillæg til hdf. 29/7 1282.

³³ Danske Magasin IV, 282.

³⁴ Reces 1558 art. 54 (Secher I, 37 f), reces 1643 2-15-7 (Secher V, 305).

³⁵ Herlufsholm 1630 nrr. 32, 37, 117, 119, 123 m. m. fl.

Som nævnt foran kunne kreditor ifølge stadsretterne få udvurdering, når han enten havde dom eller fordeling, men de forannævnte bestemmelser i lovgivningen taler udtrykkeligt om den, der *lader sig fordele*, et udtryk der svarer til, at han ikke vil stå til rette, hvilket formentlig vil sige, at han hverken vil udlægge penge eller gods. Overskriften på reces 1558 art. 54 siger alene, at bestemmelsen handler om, hvordan gæld skal indkræves, og nogen dom omtales overhovedet ikke i selve bestemmelsen, hvorefter den, der bliver fordelt og ikke vil betale sin gæld, skal underkastes vurdering i sit bo. På den anden side kan det nye i gældsforordningen 1623 art. 5 netop være, at recessens bestemmelser om udvurdering nu kan anvendes *straks*, når ansøgeren befindes med rette at skulle fyldestgøre, d.v.s. uden en forudgående fordeling.

Desværre er der kun få herreds- og birketingbøger bevaret fra tiden før 1623, og de gennemgæede tingbøger, herunder alle trykte, fra denne tid indeholder intet materiale til belysning af spørgsmålet om grundlaget for tvangsfuldbyrdelse på landet. En endelig klaring af problemet kræver dels en indgående undersøgelse af de bevarede tingbøger, dels en gennemgang af Viborg landstings dombøger, Herredagsdombøgerne og Rigens dombøger for dér at finde referater af underrettsdomme, som ikke findes andet steds. Secher støtter alene sin opfattelse på betegnelsen *fordele* i lovgivningen, men dette er i hvert fald ikke tilstrækkeligt til at begrunde hans kategoriske påstand.

Under alle omstændigheder er det klart, at den, der frivilligt udlægger gods til dækning af gælden, eller som tilbyder fogden og hans medfølgere at inddrage i sit bo, hverken kan fordeles eller forfølges med rigens ret og dele.

KR 9/10 1583 (*Udvalg* IV 25 ff) omtaler en gældssag, hvori der tilsyneladende ikke er foretaget fordeling, men hvor byfogden og hans medfølgere på grundlag af dom er inddraget i debtors bo for at søge kreditor fyldestgjort. Kreditor vil imidlertid ikke lade sig fyldestgøre med varer og tager kongebrev mod debitor. Ved dommen nægtes der ham videre forfølgning, da domfældte altid har været villig til at stå ham til rette, nemlig ved at lade fogden foretage udlæg.

Den i KR 28/3 1595 (KRD I, 58 f) omtalte sandemand er ganske vist søgt med såvel dom som fordeling (æskning), men domfældte har tilbudt, at domhaveren må inddrage i hans bo, og da rigens ret formelder, at ingen må rigens forfølgning overgå, som vil rette for sig, nægtes videre forfølgning.

En skyldner, der var varslet til at lide høringsdele ved Kerteminde byting til den 13/7 1601, mødte op og tilbød betaling. Sagsøgeren var imidlertid ikke mødt, og byfogden kunne derfor ikke stede høring over sagsøgte, men tilpligtede ham at opbyde sit gods til sagsøgeren, hvilket han gjorde (KRD I, 419 ff). Tilbud om, at kreditor med fogden må inddrage i skyldnerens bo, er derfor utvivlsomt blevet betragtet som at stå til rette, sammenlign hermed praksis i Skast herred 1636 ff, f. eks. Skast 1636 nr. 318. I denne forbindelse

kan også nævnes forlig på tinge om at betale inden en vis frist eller tillade vurdering i boet, se KRD I, 246 f og Sokkelund 1621 nr. 55.

KR 20/4 1602 (KRD I, 414 f) omtaler domme ved Nørvang herredsting og Viborg landsting, hvorefter en skyldner er dømt til at stå til rette, fordi han har nægtet vurderingsmænd adgang til at foretage udlæg i henhold til dom. Først efter at disse domme er afsagte, og domfældte stadig ikke ville stå til rette, er han blevet fordelt ved herreds- og landsting.

Ved bedømmelsen af det foran fremdragne materiale må det erindres, at middelalderens ret kendte såvel egentlige namsdomme som namtagning på grundlag af en fældende dom om penge eller penges værd, samt at købstadsretten hjemlede eksekution i henhold til dommen alene.

Heroverfor står Sechers påstand om, at anvendelsen af ordet *fordele* i den eftermiddelalderlige lovgivning er et vidnesbyrd om, at fordeling altid var en betingelse for eksekution ved fogdens hjælp. Begrundelsen er så svag, at den efter min opfattelse ikke kan holde overfor det oplyste domsmateriale og dets historiske baggrund. Jeg finder det ikke betænkeligt at antage, at udlæg kunne opnås direkte på grundlag af en fældende dom. En sådan dom har formentlig gjort det til en pligt for den domfældte enten at betale eller at opbyde sit bo, og først når denne pligt tilsidesættes, kunne fordeling og forfølgning med rigens ret og dele finde sted. Nogen forskel på dom og fordeling har der altså næppe været i denne henseende. At fordeling var en reaktion imod skyldnerens personlige holdning, nemlig hans unkladelse af at stå til rette, fremgår af Viborg ldst. 27/2 1574 (Udvalg III, 222), der fastslog, at et delsvidne ikke kunne bruges som grundlag for udlæg i en afdøds bo, da han jo ifølge sagens natur ikke selv var i stand til at svare herpå. Ny sag måtte altså anlægges mod arvingerne.

Om forholdene efter udstedelsen af gældsforordningen af 1623 hersker der i hvert fald ikke tvivl, men den refererede opfattelse indebærer, at forordningen ikke kan have indført adgangen til eksekution allerede på grundlag af dommen. I Skast herreds tingbøger 1636–1639 findes talrige referater af vurderingsforretninger, og de er foretaget dels på grundlag af *delsvidner*, dels *dom* og *dele*, dels alene *dom*.

Fældet for hjemmesiddelse.

Den ældste middelalderret hvilede på forudsætningen om, at parterne ville træffe aftale om at bilægge en tvist ved henholdsvis betaling og modtagelse af bøder. Efterhånden som retsordenens autoritet anerkendtes, blev det en pligt at indlade sig i rettergang, og den udeblevne opgav sin eventuelle bevisret, således at sagsøgeren kunne gennemføre sit krav, uden at sagsøgte var til stede. Da forestillingen om en prøvelse af sagens materielle bevisligheder efterhånden trænger frem, mister den ældre udeblivelsesdom sin karakter, og man stod da overfor det problem, om sagen kunne afgøres ved dom, uden at

bevisligheder overhovedet var prøvet, altså i overensstemmelse med sagsøgerens påstand.

Det er denne usikkerhed, der præger retsstoffet fra 1500-årene, og som endnu langt senere skaber usikre forestillinger om fordeling og udeblivelsesdom. Recesserne omtaler overhovedet kun sagsøgtes udeblivelse fra kongens retterting, og om selve sagens udfald siges det, at den sagsøgte i så fald har tabt sagen, indtil han vil møde igen, hvilket vil sige, at der henvises til afsigelse af en uendelig dom.³⁶

Sådanne uendelige domme er også i stort tal afsagt af kongens og rigens råd,³⁷ men en række andre rettertingsdomme dømmer derimod den udeblevne endeligt i overensstemmelse med sagsøgerens påstand.³⁸ Det ligger uden for vor opgave at undersøge, hvilke synspunkter der ligger til grund for hver af disse arter af udeblivelsesdomme. Noget system synes der dog at være i anvendelsen af disse to former, tilsyneladende er de endelige domme afsagt i sager, der af den ene eller anden grund er anset for særligt klare, f. eks. på grund af vedgåelse, ubestridt gældsbevis eller endelig dom i en underinstans.

Vender vi os herefter til herredsretternes og landstingenes holdning til disses afgørelser, er det jo klart, at udeblivelse ifølge den traditionelle opfattelse i sig selv gør sagen vitterlig og altså danner grundlag for fordeling. Igen må vi beklage, at der findes et så beskedent materiale fra tiden før 1623, og at det, der findes, kun i ringe omfang er blevet bearbejdet. Alligevel er det foreliggende materiale dog tilstrækkeligt til at godtgøre, at en sagsøger ikke ubetinget kunne få den udeblevne fordelt ved herredstinget. Begrebet *uendelig dom* synes i hvert fald i Jylland at have fået en særlig anvendelse i udeblivessager.

De to ældste eksempler, jeg kender på sådanne domme, er fra Hind herred og Hammerum herred, altså begge Ringkøbing amt, fra henholdsvis 1606 og 1625.³⁹ Da disse domme nøje svarer til senere nørrejske domme af samme art, skal deres form meddeles i en stiliseret udgave, der dækker dommens karakteristiske indhold: »Efterdi for mig er fremlagt mine to uendelige domme, der er afsagt for 8 dage siden og for 14 dage siden, og NN er lovligt varslet til i dag, men stadig ikke giver møde, da ved jeg ikke rettere end at give tredje dom og endeligt i den sag«. Fra den af Secher særligt afbenyttede tingbog fra Hvetbo herred findes fra 1634 et eksempel, der nøje svarer til de nævnte. Den 15/2 1634 udmeldes synsmænd til at granske en fæstegårds tilstand, den 22/2 afhjemler de synsforretningen på tinge og fastslår, at brøsten kan sættes til 30 slettedaler, samtidig må bonden have været varslet. Den følgende tingdag 1/3 gives der så (uendelig) dom for, at fæstet er forbrudt,

³⁶ Reces 1547 art. 2 (Samling 215), reces 1558 art. 5 (Secher I, 11).

³⁷ KR D I, 121, 180, 231, 400 f, 405 m. fl.

³⁸ Se sagregister KR D ad »Udeblivelse af sagsøgte bevirker, at han dømmes i overensstemmelse med sagsøgerens påstand.«

³⁹ Henholdsvis citeret i KR D II, 103 f og Rigens dombog 1624—30, fol. 64 b ff (utr.)

og næste tingdag konstateres, at fæsteren er varslet, men ikke er mødt til gensvar. Her må så 2. uendelige dom være afsagt. Som afslutning på sagen afsiger fogden den 15/3 endelig dom om, at fæstet er forbrudt.

Den eneste jyske tingbogsrække, der foreløbig er udkommet i tingbogsudgaven, nemlig Skast herred, Ribe amt, indeholder talrige sager til belysning af den forannævnte procesmåde. Når alle sagens faser er refereret i tingbogen, finder vi først en uendelig dom, dernæst 2. uendelige dom og til sidst den endelige dom. I reglen er der en uge imellem hver af dommene. I 1636 har jeg blandt de 817 indførte referater optalt godt 40 endelige domme, hvoraf noget under halvdelen er afslutningen på en sag, hvoraf begge de foregående uendelige domme er refereret. Der findes desuden noteret et stort antal uendelige domme, hvis fortsættelse ikke findes. Desuden findes i tingbogen for 1636 ca. 70 tilfælde, hvor en sagsøgt fordeles, heraf er de allerfleste sager angivet med formlen: »*NN lovligt med sekshøring fordelte MM*«, herom nedenfor.

Begrebet *uendelig dom* findes tidligt i dansk retsstof, dels i den betydning, at vedkommende dommer imod loven undlader at træffe en afgørelse, dels i bestemmelserne om kongens retterting, der kun må pådømme sager, der tidligere har været dømt på herredsting og landsting. I kongens og rigens domme fra slutningen af 1500-årene ser vi imidlertid betegnelsen specielt brugt om udeblivelsesdomme, der afsiges »indtil han (d.v.s. den udeblevne) stævner påny«, en betydning, hvori betegnelsen også anvendes i frdn. 23/5 1636 (Secher IV, 669) art. 3 og reces 1643 1-6-1 (Secher V, 261), der forbyder *landstingene* at afsige nogen uendelig dom, idet dommeren, når sagsøgte ikke møder, skal opsætte sagen, hvorefter opsættelsen skal forkyndes for den udeblevne.

Allerede retspraksis forinden 1636 nægter at give forfølgning med rigens ret og dele alene på grundlag af en fordeling (æskning), eller hvis fordelingen kun er bekræftet af vedkommende landsting ved en uendelig dom, altså at den udeblevne dømmes, indtil han lovligt rejser sagen påny.⁴⁰ Idet bemærkes, at det ikke vil være muligt eller hensigtsmæssigt i det følgende alene at behandle uendelige udeblivelsesdomme, men også i et vist omfang tage andre uendelige domme i betragtning, vil det være nødvendigt at undersøge forholdet mellem fordeling og uendelig dom ved underretterne. Forholdet er nemlig det, at forfølgning med rigens ret og dele ikke er mulig alene på grundlag af en fordeling (æskning), der i så henseende betragtes som en uendelig dom, men kun på grundlag af *dom og dele*, altså enten en fordeling på grundlag af en afsagt dom eller en fordeling, der senere er bekræftet ved dom.

Den sidstnævnte situation indebærer bidrag til forståelse af datidens forestillinger om forholdet mellem dom og dele. Selve dette udtryk anvendes i

⁴⁰ KR D I, 248 f, 328 f, 495; II, 112; Rigens dombog 1624—30 fol. 64 b (1626), fol. 91 b ff (1630).

talrige tilfælde, hvor sagen er indledt med en fordeling på herredstinget, og denne fordeling er stadfæstet af landstinget. Stadfæstelsen omtales da som dom og fordeling i flæng, men af rettertinget betragtes sagen afgjort ved *dom og dele*.⁴¹ Hvis fordelingen ikke inden en passende tid indbringes for en højere domstol, er den endelig uden stadfæstelse af en sådan domstol, i visse tilfælde vil rettertinget dog som betingelse for forfølgning med rigens ret og dele give sagsøgeren udsættelse til at indbringe en fordeling for landstinget til bekræftelse, f. eks. KR 20/1 1608 (KRD II, 241 ff), hvoraf fremgår, at NN var fordelt med to tingstævnere og seks høringer, fordi han ikke ville deltage i et skifte. I dommen siges det, at da NN ikke har indstævnet sagen til landstinget, hvilket måske skyldes, at han ikke mener at kunne vinde noget derved, så gives der ham en respit på 6 uger til at stævne, og hvis han ikke gør det, bliver han underkastet forfølgning.⁴² I disse sager anvendes betegnelsen endelig dom om en bekræftet fordeling og uendelig dom om en ubekræftet fordeling.

En enkelt KR, nemlig af 13/6 1608 (KRD II, 246), siger kategorisk, at ingen dele kan udstedes uden dom, og der er her tale om en efterfølgende dom. Udtalelsen kan dog næppe opfattes bogstaveligt. I den foreliggende sag var en skyldner fordelt på grundlag af et gældsbrief og en dom. Fordelingen var imidlertid påanket til Fynbo landsting, der havde standset behandlingen af ankesagen, da domhaveren udtog kongebreve. Med henvisning til den nævnte erklæring – ingen dele uden dom – samt til, at landstinget ikke havde afsagt endelig dom, hvilket her vil sige, at der overhovedet ikke var gået dom i sagen, afviser rettertinget videre forfølgning indtil 14 dage efter, at landstinget har afgjort, om den pågældende fordeling skal stå fast eller ej. Dommen er et godt eksempel på, hvor forsigtig man skal være med at slutte noget af enkelte vendinger i en dom. Opfattet bogstaveligt ville den refererede rettertingsdom jo betyde, at fordeling overhovedet ikke havde nogen retsvirkning, hvis den ikke var bekræftet ved dom, men andre domme viser, at så vidtgående slutninger ikke kan drages.

Når en fordeling fra herredstinget indbringes for landstinget, er det sagens realitet, der pådømmes, det er netop det, der er meningen med kravet om, at en endelig dom skal være afsagt. Den sproglige formulering af en enkelt landstingsdom (*stedede lanndsdomere . . . høringe offver hanum tiil lanndsting*«, Udvalg III, 24 ff) har ført *Matzen*, Proces s. 155, til at antage, at der udmeldtes høringer på landstinget såvel som på herredstinget, men dette er lidet sandsynligt. Hvis sagsøgte udebliver både på herredstinget og

⁴¹ Et enkelt eksempel: Ribe byting fordelte 2/3 1621 en skyldner på grundlag af en regnskabsbog. Fordelingen stadfæstedes af borgmester og råd ved dom 7/2 1623, og KR 21/1 1624 giver fortsat forfølgning, da der intet er fremlagt imod samme *dom og dele*. (Rigens dombog 1624—30 fol. 4 b ff).

⁴² Se videre KRD II, 326 f og 499 f.

⁴³ Vib. ldst. 10/9 1625 i den i note 40 nævnte KR 1626.

på landstinget, er der dog naturligvis tale om en blot formel bekræftelse af fordelingen, der i så fald også uden videre vil blive lagt til grund for forfølgning med rigens ret og dele (Udvalg IV, 76). Bekræftelsen på landstinget skal på den anden side være endelig, og en fornyet uendelig dom (indtil han stævner påny) er ikke tilstrækkelig til videre forfølgning.⁴³

Hvad enten landstingets afgørelse kaldes fordeling eller dom, og betegnelserne anvendes i flæng, er der altså tale om en prøvelse af bevislighederne, der begrunder, at den samlede aktion stereotyp kaldes *dom og dele*. Som et eksempel kan nævnes, at Hobro byting den 14/1 1577 fordelte en adelsmand for gæld på grundlag af et gældsbrev. Den fordelte indbragte sagen for Viborg landsting, hvor hans anbringender synes at være begrænset til sagens formaliteter. Landstinget tager imidlertid bevislighederne op til prøvelse og dømmer den pågældende til at forblive i samme dele (Udvalg III, 302 f). Illustrerende er også den i herredagsdombog 1624 fol. 6 ff refererede sag: Byfogden i Randers havde gjort udlæg uden dom og dele alene på grundlag af en regnskabsbog, og Viborg ldst. dømmer 25/10 1617 aktionen magtesløs. Derefter indbringes regnskabsbogen for landstinget, se foran note 29, og ved dom af 28/2 1618 kendes bogen ved magt, hvorefter skyldneren påny blev »*lousøgtt och fordeelltt*«, og denne fordeling og en senere udvurdering kendes ved magt ved landstingsdom af 18/1 1623.

Den foreliggende praksis lader derfor ingen tvivl tilbage om, at udtrykket *dom og dele* betegner enten en fordeling på grundlag af en dom eller en fordeling, der senere er bekræftet af landstinget. Fordelingen alene har ingen domskraft, medmindre den fordelte vedgår kravet f. eks. ved fortsat passivitet.

Hvis den sagsøgte på noget tidspunkt møder frem og står til rette enten ved at opfylde det fremsatte krav eller ved at skyde sig på bevis, kan fordelingen ikke fortsætte som en summarisk procedure, men må videreføres på sædvanlig måde som domssag. I opregningen af referaterne fra de første to tingdage i Sokkelund herred 1621 nævntes, at 4 af referaterne angik sager, hvor der blev afhjemlet varsel til mandhelgsfortællelse, men hvor den indstævnte mødte til vederbørligt. Således må man nok forstå den anvendte sprogbrug: »*NN lod mandhelgløs gøre MM. Stod personlig til vederbørligt*«. ⁴⁴ Tidligere er også omtalt sagen 1627 nr. 57, hvor det refereres, at skyldneren er blevet fordelt, men ikke har ladet sig fælde, da han har svaret for sig, hvorfor sagens bevisligheder må efterprøves, og sædvanlig dom afsiges.

Meget belysende er en sag fra Skast 1636. Den 10/5 (nr. 387) gives der uendelig dom over NN, og den 17/5 (nr. 413) følger den anden uendelige dom. Tinget derefter, 24/5 (nr. 446), afhjemler sagsøgeren varsel om, at NN er indstævnet til endelig dom, men NN møder nu frem og »*kaldet di 2 wendelige dome, Niels Jenssøn offuer hanem huerffuit haffuer, thilbage*

⁴⁴ Sagerne er Sokkelund 1621 nrr. 19, 49, 181, 225.

igien, som bleff funden som wdombtt vaar« (nr. 447). Ligeledes fra Skast er en sag 1638 (nrr. 584 og 593), hvori protesteres imod, at fogden havde bevilget en sagsøger 3. ting over alle bymændene og således er gået de protesterendes ret for nær. Her er ikke, som nævnt i udgavens note til nr. 593, tale om, at fogden afsiger nogen kendelse om, at en sag ikke kan behandles som fordeling, men simpelthen om den fordelte parts fremmøde, hvilket nødvendiggør sædvanlig bevisbedømmelse.

Det omvendte tilfælde – at en retssag, der var påbegyndt på sædvanlig måde – på grund af sagsøgtets forhold under sagen i stedet for dom afsluttes med fordeling, har jeg ikke fundet eksempler på i tingbogsudgaverne, men tilfældet er behandlet i en KR 9/11 1590 (Udvalg IV, 236 ff). Sagen synes at være begyndt med, at sagsøgte varsles til at lide høringsdele, men han mødte op på Kerteminde byting og erklærede, at han ikke ville lade sig fordele, men krævede dom. Derefter havde fogden opsat sagen i 14 dage til bevisførelse, og på den fastsatte tingdag mødte sagsøgte igen og begærede dom med den følge, at fogden havde optaget sagen til dom 14 dage derefter. Da sagsøgte ikke selv kunne komme denne dag, var han mødt ved fuldmægtig, men fogden havde underkendt fuldmagtens gyldighed, fordi den ikke var forseglet, og havde samme dag stedt høringer over sagsøgte. Fordelingen blev indbragt for landstinget, der kendte fordelingen ved magt, så længe bytingets fordeling stod ved magt, altså en uendelig dom. KR hjemviser sagen til landstinget, hvor det skal pådømmes, om byfogden har gjort ret ved at underkende fuldmagten og stede høringer over sagsøgte, uanset at sagen var optaget til dom to gange tidligere. Man har måske lov til at læse mellem linierne, at den uvarslede fordeling i hvert fald ikke efter rettertingets opfattelse er lovlig.

Foreløbig synes undersøgelsen i hvert fald at have vist, at udeblivelse ikke i Nørrejylland ubetinget kunne føre til fordeling, men at der før 1623 var tilfælde, hvor udeblivelse medførte gentagne udsættelser af sagen, således at der efter to uendelige domme kunne afsiges en endelig dom, men altså ikke udstedes dele over den udeblevne. Da de fremdragne eksempler er refererede i kongens og rigens domme, og da forfølgning med rigens ret og dele kun kunne opnås i sager, der havde en værdi af »20 enkende daler« eller mere, se rigens ret og dele 1621 art. 5 (Secher III, 689), er det umuligt med sikkerhed at sige, om sagens værdi var afgørende for, hvilken afgørelse i udeblivelsessager, man kunne anvende.

Fra tiden efter 1623 har vi først og fremmest det store materiale fra Skast herred 1636, og dette viser ganske klart, at fordeling med sekshøring anvendtes i småsager, og to uendelige domme efterfulgt af en endelig dom anvendtes i større sager. Ingen af de endelige domme i udeblivelsessager, der er afsagt i 1636, og hvis genstand angives i pengebeløb, har drejet sig om mindre beløb end de i gældsforordningen nævnte 3 daler. Derimod er der nogle få af fordelingerne, der angår større beløb end 3 daler, selv om dette

beløb fortolkes som værende 3 rigsdaler og ikke 3 slettedaler, men bortset fra nogle små overskridelser er der tale om fordeling efter dom, således nr. 566 (10 slettedaler) og nr. 760 (6 slettedaler). I Skast herred synes der således ingen tvivl om, at gældsforordningens begrænsning af delemål uden dom til sager, som ikke overstiger 3 dalers værdi, ligger til grund for de to procesformer. Det er derimod lige så klart, at det ikke har haft nogen betydning i så henseende, om grundlaget for et krav har været et gældsbrief, regnskabsbog eller tingsvidne, idet sådanne sager findes behandlet i såvel den ene som den anden procesform.

Allerede i slutningen af året 1636 synes de uendelige domme i Skast herred imidlertid afløst af forkyndelse af opsættelser på ialt 6 uger, hvorefter der afsiges endelig dom, selv om den indstævnte udebliver, se Skast 1636 nrr. 685 og 791. I tingbøgerne for 1637–39 er denne form blevet den almindelige. Også fordeling med sekshøring – hvad enten der er tale om forudgående dom eller ej – finder sted efter opsættelser på ialt 6 uger.⁴⁵ For så vidt angår forelæggelser og frister er procesformen altså den samme i de to slags sager, men det synes stadig at være således, at mindre sager fordeles med sekshøring og større sager afgøres ved endelig dom. Om grundlaget for kravet er gældsbrief el. lign. er derimod uden betydning.

Foran er omtalt to uendelige og en endelig dom i en udeblivelsessag fra Hvetbo herred. Fra samme herred findes imidlertid samme år udeblivelsessager, hvor der afsiges dom efter ialt 6 ugers opsættelse, uden at uendelige domme er nævnt, således 11/1 1634, der angik 5 rigsdaler og 5 slettedaler, og en sag samme dag, der førte til, at et fæste blev forbrudt. De allerfleste af sagerne i tingbogen fra Hvetbo 1634–36 er fordelinger for gæld under 3 daler, og alle domme angår større krav eller er af kompliceret karakter.

I forbindelse med de beskedne bidrag, der var at hente fra det foran fremdragne retsstof fra tiden før 1623, antyder retssagerne fra Skast og Hvetbo herreder en sondring imellem to forskellige former for udeblivelsessager, hvis nærmere karakter ikke kan fastslås på det foreliggende grundlag. Den ene form har dog utvivlsomt været behandlet som delemål og den anden som domssag, og i tiden efter 1623 er disse to procesmåder knyttet til henholdsvis mindre og større sager.

I Sokkelund herred har udstedelsen af gældsforordningen ikke sat et sådant skel i den formelle fremgangsmåde. I perioden 1621–22 og 1625–27, hvorfra vi har tingbøgerne bevaret, er både store og små sager, hvor sagsøgte er udeblevet eller på anden måde har undladt at stå til rette, fortsat blevet behandlet som mandhelgssager. Når Secher s. 38 efter at have gennemgået tingbøgerne fra Holbæk, Skelskør og Vordingborg antager, at mandhelgsfortabelsen gik ud af brug efter 1623, gælder dette altså ikke Sokkelund herred. Allerede før 1623 findes der her eksempler på, at den udeblevne er

⁴⁵ Skast 1638 nrr. 34, 39, 40, 56, 73 m. m. fl.

blevet frataget mandhelgen som følge af sin udeblivelse,⁴⁶ og disse eksempler bliver talrigere i årene 1625–26.⁴⁷ Senere bliver anvendelsen af udtrykket mandhelgsfortabelse stadigt mindre hyppig, men der har dog utvivlsomt været ment det samme med vendingen, at den udeblevne blev fældet for hjemmesiddelse. I disse år siges det desuden i sådanne sager udtrykkeligt, at den udeblevne for sin hjemmesiddelse fældes til at betale en bod på 3 mark,⁴⁸ jfr. Eriks sjæl. 1. II : 51. Om denne tremarksbod, der også er anvendt i Herlufsholm 1633 nrr. 162–63, også tidligere har været en automatisk følge af mandhelgsfortabelsen i Sokkelund herred, kan ikke med sikkerhed siges, men det afgørende spørgsmål er under alle omstændigheder, om mandhelgsfortabelsen var ensbetydende med, at den udeblevne blev erklæret nederfældig.

I visse sager er dette i hvert fald tilfældet, og det er nok karakteristisk for den forvirring, der præger betegnelserne, men næppe begreberne, at den udeblevne skyldner i sagen Sokkelund 1629 nr. 733, der drejede sig om betaling af 1 rigsdaler, »bleff mandhelgløs melt och dom schoren saa och for for:ne giæld nederfeldig gjort«. Så har fogden da været helt sikker på at få det hele med! Når det i sagen 1627 nr. 24 hedder, at den udeblevne blev fældet for kongens forordning om lejermål, og i nr. 25, at han blev fældet for fuld kongesag, kan der næppe heller være tvivl om, at der er tale om en udeblivelsesdom i egentlig forstand.

Iøvrigt har forestillingen om, at det er mandhelgen, det gælder, været så kraftig, at der fra tiden efter, at den stereotype dom i gældssager i henhold til forordningen er blevet almindelig, ses eksempler på, at der gives dom til betaling inden 15 dage under hans mandhelg.⁴⁹

Ikke alle udeblivelses-sager er imidlertid blevet behandlet så summarisk. Det synes således at fremgå af sagen Sokkelund 1626 nr. 353, jfr. nr. 237, at en person, der var sagsøgt for at have forvoldt sagsøgeren sårskade, havde mistet sin mandhelg på grund af hjemmesiddelse, da han ikke var mødt for at forhøre vidnesbyrdene. Der er derefter blevet varslet til endelig dom, og først da sagsøgte også sad dette kald overhørig, blev der afsagt dom om, at han skulle betale badskærerløn og billig omkostning for svie og smerte, sårbed efter dannemænds sigelse samt rette bøder til bonden og kongen. (Her spares der heller ikke på de i den juridiske terminologi til rådighed stående muligheder!) Hvis den fremsatte anskuelse er rigtig, har sagernes karakter altså også i Sokkelund haft indflydelse på, hvordan udeblivelses-sager er blevet behandlet, men her har man ikke – som i Skast – enten brugt fordeling eller dom, men begge dele, hvis man da ellers uden videre kan kalde mandhelgsfortabelse i denne periode for fordeling.

⁴⁶ Sokkelund 1621 nr. 445.

⁴⁷ Sokkelund 1625 nrr. 247, 391; 1626 nr. 296.

⁴⁸ Sokkelund nrr. 463, 475, 483 m. fl.

⁴⁹ Sokkelund 1625 nr. 10, 1627 nr. 20.

Som nævnt forbød frdn. 1636 ikke alene landstingene at afsige uendelige domme, men påbød dem også i tilfælde af sagsøgtes udeblivelse at lade denne stævne påny, forinden en dom afsagdes. Denne fremgangsmåde har altså også været anvendt i flere herreder, ikke alene i de jyske herreder, hvor man i udeblivelsessager afsagde 2 uendelige domme og en endelig, men også i herreder, hvor man – som i Sokkelund – i nogle sager først afsagde udeblivelsesdom, når det var konstateret, at sagsøgte udeblev, og han derefter påny var indstævnet. I betragtning af landskabslovenes langmodighed i så henseende og ikke mindst på baggrund af fordelingsprocedurens langsommelighed med de 4 ting trods udeblivelse, kan dette ikke undre. Undres kan man derimod over, at *V. A. Secher* (s. 202 note 1) om Danske Lov 1-4-30 siger, at den »indeholder den absurde regel, at selv om indstævnte ikke har lovligt forfald, kan sagen, når han udebliver, ikke pådømmes, før det er blevet for søgt, om ikke en udsættelse af proceduren en kort tid kunne bevæge ham til godhedsfuldt at give møde« (!). Selv om den oprindelige tingdagsforelæggelse har haft den karakter, som Secher tillægger den – et spørgsmål, der ikke her skal tages op – er det hævet over enhver tvivl, at den i hvert fald havde mistet denne karakter i 1600-årene. Alligevel har man følt det rigtigt i visse sager at udskyde udeblivelsesdommen, og der er intet som helst absurd i, at Danske Lov giver udtryk for den samme indstilling. Om en udskydelse i samme udstrækning som tidligere var der derimod ikke tale, herom nedenfor.

Namsdom.

I det foregående har vi direkte og indirekte behandlet en række problemer til belysning af fordelings rolle i rettergangen ved underretterne i 1600-årene før Danske Lov. Vi vil nu forsøge at nærme os problemerne fra en anden side ved at forsøge at finde ud af, hvilke ændringer i den gældende retstilstand, der var tilsigtet med gældsforordningen af 1/7 1623 art. 5 og 7 (Secher IV, 88 ff). Bestemmelserne gentages ordret i reces 1643.

Selve bestemmelserne er alt andet end klare. Om namsdom hedder det i gældsforordningens art. 5, at fogden efter sagens vigtighed og som sædvanligt, når nogen ufri mand tiltales for gæld og udlæg, som befindes med rette at skulle fyldestgøres, straks skal forordne to dannemænd, der med ham skal gøre udlæg for gælden. Om fordelingen siger gældsforordningens art. 7: Til hjemtingene skal ingen herefter fordeles for sager, som er af over tre dalers værdi eller angår æren, medmindre der tidligere efter lovligt kald og varsel er dømt i sagen. Desuden såfremt nogen kan søges ved nam eller vurdering, da skal al delemål være udelukket. Henvisningen til namsdom må altså gælde den tidligere nævnte art. 5, der henviser til recessens art. 54, der som nævnt i sin tekst alene taler om udlæg på grundlag af fordeling (!).

Det må forekomme usandsynligt, at disse uklare bestemmelser, der ikke bliver mindre klare derved, at de gamle bestemmelser i frdn. 15/2 1593

(Secher II, 628 f) om høringsdele uden dom uændret optages i reces 1643 2-6-13 (Secher V, 265), skulle have dannet grundlaget for den radikale ændring af underretternes praksis, der kan konstateres i tiden efter 1623, men det har ikke været mig muligt at finde nogen bestemmelse fra centraladministrationen, som kan have været grundlaget.

Den anden lovkommission 1662-64 har i sin fremstilling af processen også kun henvist til de foran nævnte lovbestemmelser samt til reces 1576 art. 5 (Secher II, 31 f) om, at sager ikke må opsættes mere end 6 uger uden parternes samtykke. Fremstillingen må altså bygge på, hvad kommissionen har anset for almindelig praksis.

I den nævnte fremstilling anføres følgende procesmåder, der kan anvendes i gældssager:⁵⁰ I. Til nam eller indførsel imod enhver efter sin forpligt. Når da obligation og håndskrift er rigtig og klar, må ingen dommer opsætte sagen længere end 8 dage og da give 15 dages dom. Dersom den ikke findes klar, men noget billigt kan siges derimod, da gås derom, indtil sagen er rigtigt oplyst, dog at dommeren ikke må opsætte sagen længere end 6 uger. II. Med høringsdele, som er mest brugelig, når man ikke formår at udstå rigens ret og dele. III. Med dele uden dom, når summen ikke er over 3 rigsdaler. IV. Med riges ret om modvillige at tvinge.

Høringsdele betragtes altså her som en sanktion imod den, der ikke vil opfylde dom og dele på samme måde som rigens ret og dele. Bestemmelserne om, at sager, der grundes på ubestridte gældsbreve, kun må opsættes i 8 dage, samt bestemmelsen om den såkaldte 15 dages dom, er ikke fundet i det foreliggende lovstof. Det betingede forbud, der findes i recessen 1576 imod udsættelse mere end 6 uger, er her blevet ubetinget, og heller ikke denne ændring ses omtalt andre steder.

På den anden side er det jo klart, at kommissionens fremstilling nøje svarer til en i hvert fald meget udbredt praksis. Domme om at betale inden 15 dage eller lide nam og udlæg er så talrige i tingbøger fra hele landet og fra både købstæder, birker og herreder, at der på en eller anden måde må have fundet en ensretning sted.⁵¹ Den praksis, der tidligere er redegjort for, og hvorefter tvivlsomme sager selv i tilfælde af sagsøgtes udeblivelse opsættes i 6 uger, kan næppe heller være uden forbindelse med det, der ligger til grund for kommissionens fremstilling.

Hvad angår dokumentation af ændringer som følge af gældsforordningen, kan for det første nævnes, at 15 dages dommene først optræder i tingbøgerne efter dette år. For så vidt angår Sokkelund herred, er der foran gjort opmærksom på, at standardformlen »NN lod mandhelgøs gøre MM« i 1627

⁵⁰ Secher & Støchel: Forarbejderne til Kong Kristian V.'s Danske Lov, I, Kbh. 1891-92 s. 64 f.

⁵¹ Eksempler kan findes i alle tingbogsudgaverne, se også de mange 15 dages domme, der er anført af Matzen: Panterettens Historie s. 309 ff.

– men altså ikke før – erstattes af den lige så stereotype og hyppigt forekommende formel »Blev dømt at betale inden 15 dage eller vurdering i hans bo«. I tingbogen for Herlufsholm birk 1618 er indført referater af ialt 259 sager, og heraf har jeg optalt knapt 40 gældssager, hvori følgende formel er anvendt: »Varselmænd hjemlede, at de gav NN 8 dages varsel til hans mandhelig for gæld.« I tingbogen for 1630 er indført 206 sager og heraf har jeg optalt godt 40 gældssager, hvori følgende formel er anvendt: »Kaldsmænd hjemlede, at de havde givet NN lovligt varsel for gæld. Blev forelagt at betale inden 15 dage.«

Hvordan det så end er gået til – jeg må altså desværre lade spørgsmålet stå uløst – er delemål i gældssager (høringsdele, fordeling, mandhelgsfortabelse) i et meget stort antal tilfælde simpelthen erstattes af namsdommen i den nævnte form. Jeg er enig med Secher s. 71 i, at namsdommen har været identisk med fordelingen og omvendt; jeg er derimod ikke enig med ham i, at dom eller dele stadig fandt sted på 4. ting, eller at de to betegnelser skulle være udtryk for to forskellige procesmåder.

Tingbogsreferaternes karakter gør det naturligvis overordentligt vanskeligt at udtale sig med sikkerhed om det kald og varsel, der har været anvendt. At de fire forelæggelser har været almindelige før 1623, kan der dog næppe være tvivl om; at en mere summarisk fremgangsmåde i adskillige tilfælde er anvendt i de følgende år, mener jeg på den anden side er givet. Gennemgangen af sagerne fra Sokkelund herred 1621 viste, at mandhelgsfortabelsen som regel fandt sted på 4. ting, og at der så var gået 5 uger fra det første varsel var blevet givet den sagsøgte. Sagerne fra tiden efter 1627 viser, at der er sket en væsentlig ændring heri. Adskillige sager viser, at udtrykket »*tager dele*« eller »*tager dele og tiltaler*« er identisk med, at sagsøgeren opnår 1. ting.⁵² I almindelighed afsiges namsdommen på det følgende ting, altså 2 uger efter at sagsøgte har fået det første varsel. Denne fremgangsmåde synes at være lige så almindelig som tidligere mandhelgsfortabelsen på 4. ting.

De utallige sager, der findes i tingbogsmaterialet, og som kun er refereret som en namsdom eller fordeling efter lovligt varsel, kan naturligvis ikke anvendes som bevismateriale, da vi ikke har nogen sikkerhed for, at sagsøgte ikke har været indstævnet til flere ting. Fra Herlufsholm 1630 nr. 43 har vi dog et enkelt ubestrideligt eksempel. Referatet, der er indført under den 6. september, oplyser, at en person har fået varsel til at lide dom for helligbrøde, der er begået »*nu i gaar otte dage*«, hvilket vil sige søndag den 29. august 1630. Referatet slutter: »*Bleff tilldømt at stille hosbonden till fredz, effterdj ingen er møedt at suare och det benegte*«. Adskillige notater om domme vedrørende helligbrøde, lejermål, injurier og andre småforbrydelser kunne tyde på, at en sådan summarisk fremgangsmåde hyppigt forekom, når sagsøgte udeblev eller vedgik, men på den anden side har der givetvis

⁵² Sokkelund 1628 nrr. 27, 185, 199, 227, 420, 690; 1628 nrr. 192, 361 m. m. fl.

været undtagelser, se f. eks. den af Secher s. 55 anførte dom fra Fjære herreds ting 17/6 1634, hvor dommen, trods vedgåelse, først afsiges på 4. ting.

Hvor udbredt den praksis har været, der ligger til grund for den anden lovkommissions udtalelse om, at namsdom afsiges med det samme, når kravet er begrundet med et klart gælds brev, kan ikke siges uden en mere omfattende undersøgelse end den, det er muligt at fremlægge her. Det er givet, at adskillige af de i det foregående nævnte fordelinger eller endelige domme angår krav, der støttes på gælds brev, og fordelinger kendes for såvel krav, der støttes på brev, som for krav uden brev, en sondring der hyppigt understreges i sagsreferaterne. Omvendt findes der adskillige eksempler på, at krav ifølge gælds brev er undergivet en mere langsommelig procedure. Forestillingerne om, hvilke sager, der måtte anses for klare, har nok varieret betydeligt fra herred til herred. Et ikke let gennemskueligt eksempel skal nævnes fra Herlufsholm 1633 nr. 175, hvor det oplyses, at en skyldner er lovligt varslet til at betale en gæld på 4 daler, og det tilføjes: »*Bleff optagen, formedelst dett icke er laantte penninge, och dertillmed formedelst LR icke er mødtt*«. Hvilken særlig behandling, sager om pengelån ville have fået, oplyses desværre ikke, og vi kender heller ikke fra andre kilder noget til sontringens betydning.

De i de foregående afsnit fremdragne oplysninger og de slutninger, der er skønnet forsvarlige på dette grundlag, har naturligvis ikke på nogen måde udtømmende behandlet de problemer, der opstår i forbindelse med en beskrivelse af rettergangen ved underretterne på Christian IV's tid, og der er heller ikke tale om nogen udtømmende behandling af spørgsmålet om fordelingsprocedurernes karakter og udvikling. Til dette sidstnævnte spørgsmåls løsning er der dog bidraget et og andet, som forhåbentlig vil kunne være af værdi for fortsatte studier.

Som et resultat – omend i sig selv negativt – må det dog vist være berettiget at fastslå, at *V. A. Sechers* skildring af fordelingsprocessen ikke holder stik. Værdifulde bidrag til forståelse af fordelingskarakteren må hentes fra de kongelige rettertingsdomme, der tager stilling til stedfundne fordelinger. En fordeling uden forudgående eller efterfølgende dom har kun haft en endelig karakter, når den fordelte selv gjorde den endelig ved at forholde sig passiv.

Der er dernæst grund til at understrege, at der ikke i den omhandlede periode herhjemme kendtes nogen form for en summarisk procedure i den forstand, at en sagsøgt skulle være afskåret fra at fremsætte visse indsigelser. På et hvilket som helst tidspunkt af sagen kunne sagsøgte gøre enhver indsigelse gældende, og det var fogdens pligt at underkaste dem en nærmere prøvelse. Nogen kendelse, der afviser realitetsindsigelser, kendtes ikke, men naturligvis kunne sagsøgte ved ikke at møde, eller når han vedgik kravet, gøre en videre rettergang umulig eller overflødig. Selv i tilfælde af sagsøgte

udeblivelse har dommeren ikke altid kunnet afsige dom eller ladet sagsøgte fordele på det ting, hvor udeblivelsen konstateredes. Både før og efter 1623 har visse sager selv i tilfælde af den sagsøgtes udeblivelse været underkastet en mere omhyggelig behandling end andre.

Selv om sagsøgte ved sin udeblivelse eller anden form for passivitet har ladet fordelingen gå sin gang, har de højere retter været overordentligt velvillige overfor muligheden for ved at anke fordelingen at give den fordelte adgang til at få sagens realitet prøvet. Ved dom og dele har man ikke mindst forstået en fordeling på grundlag af et krav, hvis berettigelse senere er bekræftet af landstinget.

Til disse resultater må føjes de indvundne erfaringer med hensyn til metode og kildebehandling. For det første kan der ikke længere være tvivl om, at kendskab til rettergangen ved herreds- og birketing er aldeles nødvendig for at forstå retssystemet her i landet. Et sådant kendskab er nødvendigt allerede af den grund, at en behandling af landstingenes og rettertingets praksis bliver meningsløs, dersom man ikke forstår de underretssager, der ikke alene er genstand for de overordnede domstoles afgørelser, men også ligger til grund for det retlige ræsonnement ved disse.

Tingbøgerne bliver derved et væsentligt kildemateriale for enhver realistisk retshistorisk undersøgelse, men de kildekritiske problemer, der knytter sig til deres benyttelse, bliver samtidig mere alvorlige. Dette skyldes ikke alene, at sagerne er tilfældigt og mangelfuldt indført i tingbøgerne, men også at enkelte sager ikke kan rives ud af sammenhængen og anvendes som bevismateriale. Det er nødvendigt at danne sig et billede af sprogbrug og tankegang i det herred eller birk, hvis rettergang man ønsker at kende. Derved forekommer det mig også bekræftet, at en delvis udgave af tingbøgerne ikke kan være til nogen nytte, men at man i det fremtidige arbejde som hidtil må stræbe efter at få udgivet så mange tingbøger som muligt og at udgive dem i deres fulde omfang.

Forkortelser: Tingbogsudgaverne citeres med herredets el. birkets navn og sagens nummer (f. eks. Sokkelund 1621 nr. 1). *DD:* Diplomatarium Danicum; *DGK:* Danmarks gamle købstadslovgivning; *DGL:* Danmarks gamle Landskabslove; *HDD:* Kongens og rigens råds domme; *KR:* Kongens og rigens domme; *KRD I—II:* Samling af kongens rettertingsdomme udg. af V. A. Secher 1595—1604, Kbh. 1881—83, 1605—1614, Kbh. 1885—86; *Samling:* Samling af gamle danske Love, udg. af Kolderup-Rosenvinge, Fjerde Deel, Kbh. 1824; *Secher:* V. A. Secher: Om vitterligheden i den ældre danske proces, Kbh. 1885; *Secher I—VI:* Forordninger og recesser ... 1558—1660, Kbh. 1887—1918; *Udvalg I—IV:* Udvalg af Gamle Danske Domme, 1.—4. Samling, udg. af Kolderup-Rosenvinge, Kbh. 1842—48.